

УДК 81'36 : 811.411.21'02'06

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПАРАДИГМАТИКИ АРАБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Олексій ХАМРАЙ

*Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
Відділ Близького та Середнього Сходу,
вул. Грушевського, 4, к. 205, Київ, Україна, 01001,
e-mail: akhamray@yahoo.com*

Пропоноване дослідження присвячено можливості аналізу граматичних парадигм арабської мови із застосуванням феноменологічного підходу, головним принципом якого є споглядання ідеального, що може бути покладено в основу визначення низки фундаментальних понять, пов'язаних як із мовою, так і з традиціями її дослідження. На думку автора, європейська арабістика визначала «граматичність» подібністю арабських і латинських граматичних категорій. Головний висновок полягає в тому, що феноменологічний підхід дає змогу оцінити рівень співвіднесеності парадигматики з «реальними» граматичними явищами.

Ключові слова: арабська мова, граматики, парадигматики, феноменологія.

Термін «граматика» пов'язаний з античними часами і здебільшого не відображає сутності свого сучасного предмета. Він походить від давньогрецького *ὑραγματικὴ τέχνη*, що означає «письмове мистецтво» (від *ὑράγμα* – «літера, письмовий знак, запис, лист») і вказує на практичний характер цієї дисципліни в давні часи (вона мала на меті навчити правильно писати й правильно розуміти написаний текст) [5, с. 4].

В одному із найбільш поширених сучасних розумінь цього терміна граматики означає лад мови, тобто сукупність морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій, способів словотвору. Поряд із цим граматику називають розділ мовознавства, що вивчає такий лад, його багаторівневу організацію, категорії та їхні відношення одне до одного. Іноді цей термін вживають також на позначення функцій окремих граматичних категорій або лексико-граматичних груп [6, с. 113].

Водночас особливістю арабської граматики, описуваної парадигматично, є те, що арабська лінгвістична традиція (АЛТ), попри те, що навряд чи можна говорити в її межах про парадигми в «західному» розумінні цього слова [21, с. 85], створила реєстр «правильних», «авторитетних» побудов, орієнтованих, насамперед, на прототипну складову граматичного значення. Подібні граматичні «парадигми», що виникли у межах АЛТ, відрізняються іноді досить істотно, від відповідних парадигм, створених західними лінгвістами для описування граматичної системи арабської мови (АМ). Наприклад, у традиційній арабській граматиці (ТАГ) відсутні концепції відмінків,

дієслівних порід і способів дієслова, істотно відрізняються від західних погляди на синтаксичне узгодження і розподіл лексичних одиниць на частини мови. Незважаючи на це, підхід, вироблений у межах ТАГ, дає змогу точно описувати граматичну систему АЛМ, що, враховуючи специфіку її функціонування як на сучасному етапі, так і в діячності, суттєво впливає не лише на її дослідження, а й на саму мову. Річ у тім, що для класичної арабської мови (КАМ) та АЛМ особливо слушним є твердження, що внаслідок того, що абстрактна система мови, «закріплюючись у свідомості дослідників, викладачів, а потім і усіх письмових носіїв мови [...], замінює собою конкретне уявлення про дійсну природу мови, відтісняючи саму думку про необхідність її розгляду» [7, с. 6]. Відтак і ТАГ містить парадигматичні співвідношення, створені арабськими лінгвістами класичної доби й відсутні в живому мовленні як у синхронії, так і в діячності. Та чи існують об'єктивні критерії, які обумовлювали б наявність тієї чи іншої граматичної концепції в мові або віднесення конкретної мовної одиниці до того чи іншого граматичного класу? Наприклад, експериментальні дані свідчать про те, що немає жорсткої й однозначної залежності між належністю слова до певного класу і характеристикою відповідних когнітивних структур [20, р. 185].

Сказане можна проілюструвати на прикладі функціонування форм відмінювання субстантивів у КАМ та АЛМ. Зрозуміло, що головною функцією категорії відмінка є вираження синтаксичної залежності імені, однак ця функція не є єдиною. Якби це було так, то у мовах світу були би представлені лише дві відмінкові грами, що маркують «залежну» й «незалежну» синтаксичну позицію імені. Такі відмінкові системи дійсно трапляються, але є рідкісними і, як правило, свідчать про те, що мова проходить останній етап перед повною втратою нею категорії відмінка [9, с. 111].

Дещо нагадують такий стан системи відмінювання конструкції з ізафетним сполученням. Порівняно з відмінком ізафет є категорією, значно біднішою у відношенні семантичного навантаження: вживання ізафетного покажчика чутливе тільки до синтаксичної позиції імені. У цьому розумінні ізафет можна наблизити лише до покажчиків відмінків у редукованих системах відмінювання [9, с. 146].

Із досліджень у галузі семіології відомо, що деякі засвідчені в пам'ятках форми не узгоджуються з традиційною реконструкцією форм відмінювання для архаїчних етапів розвитку семітських мов. Зокрема, про це дають підстави судити вокалічні знаки, наявні у давньоакадських текстах, еблайтських та аморейських власних іменах досаргонівського, саргонівського та раннього старовавилонського періодів (2600–1600 року до н. е.), форми двовідмінкового відмінювання субстантивів, утворених за певними моделями та деякі власні імена в КАМ та угаритській мовах, вживання акузатива (або відповідних конструкцій. – О. Х.) після дієслів існування в КАМ, гебрайській та гезі [18, р. 36–37].

Як відомо, двовідмінкові імена мають флексію *-u* в номінативі та *-a* в генітиві й акузативі й не приймають нуації в неозначеному стані [18, р. 128]. Коли ж субстантиви означені, вони переходять до «стандартного» тривідмінкового відмінювання. Двовідмінкове відмінювання в КАМ також поширюється на імена, утворені за певними моделями. До двовідмінкових імен іноді належать власні імена з більш ніж трьома приголосними в корені, такі, що приймають суфікс *-at* та імена іншомовного походження.

Субстантиви жіночого роду за змістом також належать до цієї категорії [18, р. 128]. При цьому належність до двовідмінкової відміни (а відтак і маркер *-a* в загальнонепрямому відмінку. – О. Х.) в КАМ неможливо пояснити семантичними причинами [18, р. 44], тоді як дієслова існування, такі як *kāna* і семантично пов'язані з ним дієслова в КАМ та *kona* в геезі на регулярній основі керують іменем в акузативі [18, р. 45]. До того ж в КАМ деякі частки завжди потребують наступного імені в акузативі, а деякі супроводжуються акузативом залежно від семантики відповідних конструкцій [18, р. 134–137].

Дещо подібне, попри відсутність системи синтетичних відмінків, можна побачити в гебрійській у формах типу *hinnennī* «ось я (тут)» або *'ēnennī šām* «мене там нема», де вжито займенниковий суфікс, що може позначати прямий додаток при дієслівних формах. Це саме стосується деяких часток, прислівників та прийменників типу *'ōd: 'ōdennī ḥay* «я ще живий» та *kə-: kāmōnī* «як я». Ще один нетиповий для знахідного відмінка випадок стосується акузатива в КАМ та АЛМ після кличної частки *yā* в конструкціях типу *yā rasūla llāhi* «о, Пророк Всевишнього», при тому, що частка сама по собі не потребує акузатива: *yā gūlāmi* «хлопче». Утім, маркер акузатива може з'являтися в деяких іменах із певним значенням, наприклад, у термінах спорідненості, наприклад, *yā 'abata* й *yā 'abatā* «батьку», *yā 'ummata* та *yā 'ummatā* «мамо» [18, р. 47]. До того ж є підстави вважати, що закінчення *-a* на архаїчних етапах розвитку семітської граматичної системи було скоріше маркером іменного предиката, аніж флексією знахідного відмінка, а позначення прямого об'єкта було його другорядною функцією [18, р. 48].

У мовах, що в межах контенсивної типології називають номінативними (мови, де номінатив регулярно протиставляється акузативу), розрізняють мінімум два відмінки, а саме акузатив, що оформлює об'єкт, і номінатив, що оформлює суб'єкт і агенс перехідного дієслова. Акузатив, вочевидь, був функціонально немаркованою формою, це вихідна форма, відмінок, за яким закріплено широкий спектр функцій (тут варто згадати, що арабський іменний *naṣb* дійсно має значно більше різновидів уживання, ніж інші відмінки). І якщо припустити, що один відмінок походить від іншого, то похідним буде номінатив щодо акузатива, а не навпаки [18, р. 323].

Отже, можна констатувати, що архаїчна протосемітська мова мала систему маркування субстантивів, де флексія *-i* відповідала номінативу, а флексія *-a* – акузативу. Зараз важко припустити, чи мала протосемітська маркер *-i* для генітива на вказаному етапі, або форма акузатива передавала також і присвійність. У розпорядженні дослідників є лише певна кількість власних імен, засвідчених для аморейської мови, що мають у генітиві *-a*, утім, за допомогою *-a* марковано теофорні елементи, які, вочевидь, не відмінювалися. З іншого боку, вищезгадувана двовідмінкова відміна в КАМ може свідчити про те, що на архаїчному етапі розвитку системи відмінювання субстантивів у семітських мовах *-a* могло широко використовуватися у функції генітива [18, р. 325].

Окрім того, якщо припустити, що на початкових етапах розвитку архаїчної протосемітської мови система відмінювання у вигляді синтетичних форм була відсутня, а немарковані форми закінчувалися на *-a*, що певною мірою підтверджується теофорними елементами й давніми власними іменами й топонімами, можна дійти висновку, що саме таке оформлення субстантивів у семітських мовах є найдавнішим [18, р. 330].

До сказаного можна додати, що через невелику кількість прислівників в АЛМ широко вживаються конструкції, що мають адвербіальне значення, яке оформлюється за допомогою акузатива [15, р. 63].

Як можна побачити, залучення відомостей про відмінювання субстантивів у інших семітських мовах допомагає зрозуміти, чому парадигми відмінювання в АЛМ мають відповідний вигляд, але довести зв'язок граматичних форм між собою часто буває вельми проблематично. Тут у нагоді може стати феноменологічний підхід, який знайшов використання у багатьох напрямках наукового знання. Про доцільність застосування цього підходу йдеться у деяких попередніх публікаціях автора, зокрема [10; 11].

Феноменологічний метод дослідження полягає в інтуїтивному, невимушеному й описативному встановленні різниці між явищами і у приведенні до ясності феноменів свідомого життя. Феноменологічні теорії застосовуються у фізиці (термодинаміка незворотніх процесів, гідродинаміка систем газ-рідина, феноменологія елементарних часток), техніці (кінетика розвитку тріщин при руйнуванні, феноменологічна реологія), де феноменологічний метод дає можливість описати найзагальніші спільні співвідношення між параметрами, чий конкретні значення встановлюються за допомогою статистичних методів.

Утім, початок феноменології пов'язаний із гуманітарними науками, насамперед, із філософією та іменем Е. Гуссерля. Одним із центральних понять феноменології Гуссерля є феноменологічна редукція, що полягає у звільненні свідомості від натуралістичного налаштування. Витоки цієї практики можна виявити в радикальному сумніві Декарта. Феноменологічна редукція дослівно означає редукцію речей до феноменів і «винесення за дужки» обговорення їхнього реального статусу.

Феноменолого-психологічна та ейдетична редукції дають змогу зробити поворот від сприйняття світу в природному налаштуванні до зосередження на самих переживаннях свідомості, а потім і перейти від розгляду переживань у їхній індивідуальності до розуміння їхніх сутностей. Наступним етапом феноменологічного дослідження є трансцендентальна редукція, яка відкриває чисту свідомість: емпіричні компоненти свідомості виносяться за дужки, а існування емпіричного суб'єкта й феномени його психічного життя перестають бути предметом уваги [2, с. 76].

З феноменологічного погляду, тобто для суб'єкта, що говорить і використовує мову як засіб комунікації з живою спільнотою, мова виявляє свою єдність: вона більше не є результатом хаотичного минулого незалежних лінгвістичних фактів, а системою, усі елементи якої конкурують в унікальному зусиллі висловити дещо звернене до теперішнього й майбутнього, отже, керованого логікою актуальності [5, с. 180].

Західна лінгвістика, принаймні в докартезіанську епоху, у своїй індуктивній частині ґрунтувалася на вірі в «ідеальну» мову, якою в Західній Європі, зрозуміло, була латина. Унаслідок цього «граматичність» визначалася, а за парадигматичного підходу ще й досі, як це не дивно, часто визначається подібністю граматичних категорій, наявних у досліджуваній мові, до відповідних латинських [1, с. 183]. Причому така подібність, як правило, імпліцитна, не є предметом аналізу й базується якщо не на вірі в досконалість «звичайної» парадигматики, то щонайменше на інтуїтивному припущенні такої

досконалості. Арабська граматики в працях західних дослідників також не уникла цієї долі, що своєю чергою дає підстави розглядати переконання в еталонності граматичних категорій латинського походження як феноменологічне «переживання свідомості», на якому традиційно ґрунтується парадигматика, використовувана західними арабістами для опису граматичної системи АМ.

Утім деякі дослідники вбачають витoki феноменологічних методів у працях лінгвістів починаючи з Ф. де Сосюра. М. Мерло-Понті був одним з небагатьох, якщо не єдиним філософом, що звернув увагу на феноменологічний вимір сосюрівської лінгвістики – сміливий крок, особливо беручи до уваги той факт, що його обізнаність у поглядах де Сосюра була історично обмежена офіційною доктриною, викладеною в Курсі загальної лінгвістики [24, р. 181].

На думку дослідника, сосюрівський проект у лінгвістиці має риси подібності з гегелівською феноменологією, адже обидва ці напрями охоплюють науковий підхід у цілому, підхід, що не обмежується вивченням об'єкта, а охоплює суб'єкт і враховує сам процес пізнання. Те, що Ф. де Сосюр розрізняв два головні погляди на мову: синхронічний та діахронічний, дає бачення двох різних, але цікавих аспектів глобального феномена, а саме мови, як поєднання, хоча б і дуже узагальнене, мови загалом, попри те, що мова сама по собі за визначенням є поєднанням природно різнорідних елементів, і тому ніяк не може бути одночасним поєднанням синхронічного й діахронічного вимірів. Ця подвійність призводить до того, що лінгвістика завжди буде водночас історичною й систематичною, що обумовлює необхідність залучення свідомості або суб'єктивності мовлення в сприйняття об'єктивних фактів, без чого ця наука не може бути повноцінною [24, р. 155].

Зокрема, М. Мерло-Понті ускладнив картину, створену засновниками двох протилежних шкіл лінгвістичної думки: структуралістської та феноменологічної – Ф. де Сосюром і Е. Гуссерлем. Також тут можна побачити, як феноменологія торує свій шлях, схематично намічений у праці Ф. де Сосюра й відзекалений у працях Е. Гуссерля. Можна помітити також, що основа структуралізму багато в чому має феноменологічне походження [24, р. 186]. Загалом твердження М. Мерло-Понті про те, що Ф. де Сосюр у своїх дослідженнях занурювався у простір феноменології, є незвичним у світлі зв'язку Ф. де Сосюра із структуралізмом [24, р. 188]. Утім, якщо доречно «викликати дух» Ф. де Сосюра, треба визнати, що феноменологія М. Мерло-Понті сприяє його виявленню [24, р. 190]. Відтак протиріччя, що виникає внаслідок неупередженого емпіричного дослідження мови і притаманної структуралізму фрагментації результатів на окремі ізольовані факти, може бути подолане за допомогою феноменологічного підходу до мови та її дослідження.

Вище можна було побачити, що дослідження граматичних явищ як у синхронії, так і в діахронії, найчастіше здійснюється шляхом виокремлення уніфікованих форм лінгвістичних одиниць і подальшого їх порівняння з реальними явищами мови та мовлення. Звісно, на практиці частина уніфікованих форм зникає і їхня кількість ніколи не сягає теоретично можливого максимуму [23, р. 65]. Тому мови, особливо у галузі морфології, ефективно описуються за допомогою прикладів уніфікованих форм, які слугують зразками для порівняння, утворюючи відповідні парадигми.

Під терміном «парадигма» (давньогр. *παράδειγμα* – «приклад, зразок») у лінгвістиці найчастіше розуміють будь-який клас лінгвістичних одиниць, протиставлених одна одній і водночас об'єднаних за наявними спільними характеристиками, а також саму модель і схему організації такого класу [6, с. 366]. Для описання граматичної системи АЛМ західна лінгвістична традиція створила саме такі класи, пов'язавши їх у систему, подібну до тієї, що її спершу було створено для давньогрецької та латини, а потім застосовано до багатьох інших мов, які опинялись у полі зору західних лінгвістів. І в цьому немає нічого дивного, адже і за своїм первинним значенням, і за тлумаченнями, які існують у цього терміна в різних наукових текстах, причому не тільки в лінгвістичних, а й навіть у художній літературі, це слово так чи інакше набувало значення часто вживаного прикладу, зразка, моделі, прототипу тощо [3, с. 16–25]. Отже, в основі мовної парадигматики за визначенням лежить ідея орієнтації на набір зразків, походження яких не має принципового значення – головне, аби такі зразки можна було використовувати як прототипи для опису граматичних явищ, що реально існують у мові. Стосовно лінгвістичних знань можна виділити такі параметри і ланки парадигматики в широкому розумінні цього терміна:

- налаштувально-передумовна, що характеризується хронотопічними межами парадигми, умовами, передумовами і мотивами, а також налаштуваннями й цілями її появи;
- предметно-пізнавальна, яка охоплює предметні галузі, що їх аналізує парадигма, і методики, які використовуються в її межах;
- процедурна, визначена оцінювальним аспектом [4, с. 8–9].

Поняття школи або напрямку в певних відношеннях може доповнювати поняття парадигми, але за сукупністю ознак вони не можуть бути співкладені, адже парадигма знань виокремлюється в історіографії лінгвістики саме для того, аби продемонструвати принципіві відмінності загальних налаштувань і припущень, використаних досить великим об'єднанням учених спільнот для вирішення того, що вважається глобальною проблемою у вивченні мови [4, с. 9–10].

Як можна побачити, європейська лінгвістична традиція описує граматику мов, як природних, так і штучних, за допомогою парадигматичного підходу. При цьому одне з головних питань, що виникає у процесі дослідження граматичних явищ, полягає у вмотивованості елементів граматичних парадигм формами, засвідченими на архаїчних етапах розвитку мови, що є актуальним у вивченні мов із давньою писемною традицією, таких, як АЛМ. Наприклад, чи випадково в арабських діалектах відсутні синтетичні відмінки поряд із їхньою наявністю в КАМ та АЛМ? Адже ймовірно, що парадигми відмінювання субстантивів остаточно склалися у відомих нам семітських мовах завдяки бажанню писців надати уніфікованого вигляду «вченій» мові, як це сталося, наприклад, у випадку еблайтської, де співіснували дві різні моделі відмінювання – сирійська й месопотамська [16, с. 62], що постають у відомих нам текстах у вигляді єдиної парадигми.

Окрім того, прагнення до уніфікації граматичних форм, яке можна побачити у парадигматиці, не гарантує відсутності лакун у самих парадигмах, адже у парадигматичному підході до опису граматичних форм закладено протиріччя: з одного боку,

парадигматичні лакуни можуть мати стосунок до синкретизму, «неправильних» форм відмінювання, суплетивізму, невідповідності між очікуваною та реальною функціями морфологічної форми або парадигми і подібних явищ, які являють собою проблему у формальному схематичному відображенні морфологічних систем. З іншого боку парадигматичні лакуни, на відміну від самих явищ, свідчать про дефектність системи самої мови. Отже, вони викликають потребу дослідження не тільки парадигматичної структури, але й її цілей [22, р. 41], адже теоретично форма слова, що займає ту чи іншу позицію в одній парадигмі, повинна системно виводитись із форми, що займає відповідне місце в іншій парадигмі [25, р. 32].

Важливими у парадигматиці є також принципи класифікації, які можуть суттєво відрізнятись, залежно від походження парадигми. Наприклад, як показав Дж. Р. Рос, у багатьох випадках члени однієї категорії можуть бути класифіковані відповідно до їхньої здатності піддаватися низці трансформацій [26, р. 188].

Граматичні явища, і, що важливо у випадку КАМ і АЛМ, традиція їхнього опису також можуть визначатись різними, іноді незалежними чинниками. Наприклад, С. Д. Кацнельсон пов'язував стадіальні зсуви у граматиці не із заміною окремих морфосинтаксичних параметрів, таких як відмінок іменних груп або узгодження дієслова, а з переосмисленням предикатно-аргументних відносин. Його позиція виявилася співзвучною тій антиуніверсалістській тенденції у типології, яка призвела до появи Рольової та Референційної граматики. Екстремальні варіанти цієї доктрини містять твердження, що категорія підмета є фікцією для усіх мов, або виокремлюються у поодиноких мовах, що випадково стали метамовами лінгвістики, таких, як латина й сучасна англійська, й вплинули на інтуїцію вчених [12, с. 208]. Загалом спорідненість граматичних явищ не є обов'язковою умовою залучення словоформ до парадигматики, адже коли використовуються, використовувалися або мають використовуватись номінальні маркери, подібні один до одного, задля підтвердження генетичних відносин спорідненості важливо перевіряти у кожному випадку дійсну релевантність можливості цієї спорідненості [17, р. 317]. Зрозуміло, що мета створення граматичних парадигм зазвичай не має нічого спільного із типологічними й узагалі з теоретичними дослідженнями мови й мовлення, отже питання спорідненості граматичних форм і їхнього зв'язку з відповідними парадигмами не є релевантним.

Вищенаведені міркування допомагають зрозуміти, як західна арабістика традиційно (і досить ефективно) використовує парадигми, створені для опису індоєвропейських мов, насамперед, латини, аби характеризувати граматичну систему КАМ і АЛМ. При цьому не ставиться питання про спорідненість відповідних латинських і арабських граматичних явищ, а подібність тих чи інших граматичних форм просто постулюється. Так, П. де Алкала (Pedro de Alcalá) у своїй арабській граматиці початку XVI століття знаходить в АМ не тільки такі «латинські» відмінки, як номінатив, акузатив та генітив, але й датив, вокатив та аблатив [13, р. 9–10, 26–27].

Показовою в контексті використання латинських конструкцій як джерела «порівняльного матеріалу» для опису арабської граматики є відома англійська граMATика У. Райта (William Wright (1830–1889)). Утім, наскільки ім'я У. Райта відоме арабістам,

настільки маловідомим є ім'я К. Каспарі (Carl Paul Caspari (1814–1892)), який, фактично, є автором цієї граматики, але найчастіше згадується як лютеранський теолог [19, р. 110].

Історія твору починається у 1844 році, коли у Лейпцигу латиною вперше був надрукований перший том (*Doctrina de elementis et formis*) написаної К. Каспарі граматики арабської мови (*Grammatica arabica in usum scholarum academicarum*). Повністю праця вийшла у 1848 році. У передмові до другого видання, яке було першим німецькомовним виданням і побачило світ у 1859 році, автор зазначив, що видав твір німецькою, тому що латина в колах, де вивчалася арабська мова, сприймалася важче та менш охоче [19, р. 113].

У. Райт, який переклав з німецької працю К. Каспарі й вперше видав її перший том англійською мовою у 1859 році, зберіг, тим не менше, оригінальну авторську концепцію. Друге видання, перероблене й доповнене У. Райтом щонайменше на 40 % від загального обсягу, побачило світ у 1874–1875 роках, третє – за редакцією У. Сміта і М. де Гюе (William Robertson Smith (1846–1894), Michael Jan de Goeje (1836–1909)) – у 1896–1898 роках. У 1933 році Третє видання було превидане з деякими змінами, внесеними А. Бівенном (Anthony Ashley Bevan (1859–1933)) [19, р. 115–117, 121]. Після цього Третє видання неодноразово перевидували. Так, нам відомі перевидання 1951, 1955, 1962, 1964, 1967, 1971, 1975, 1977, 1979, 1981, 1985, 1986, 1988, 1991, 1995, 1996, 1997, 1999, 2004, 2005, 2008, 2009, 2010, 2011 та 2013 років. Окрім того, 1974 року вийшло Третє видання з передмовою та незначними доповненнями, зробленими П. Качья (Pierre Sachia (1921–2010)) [19, р. 121], що також витримало кілька перевидань (ми користувалися бейрутським виданням 1996 року). Така кількість перевидань свідчить про великий авторитет цієї праці та її важливість для західної арабістики.

Отже, «арабська граматика Райта» становить «будівлю, перший камінь якої було закладено німцем К. Каспарі у 1844 році, а останній – британцем А. Бівенном, зведення цієї будівлі тривало майже дев'яносто років». Якщо додати до цього, що у своїй роботі К. Каспарі спирався на праці Г. Евальда (Heinrich Ewald (1803–1875)) і С. де Сасі (Antoine Isaac, Baron Silvestre de Sacy (1758–1838)), а останній своєю чергою використовував європейські граматики арабської мови починаючи з епохи Відродження, граматика Райта є радше не індивідуальною, а колективною працею європейських арабістів. Варто усвідомлювати також, що дві академічні європейські мови, а саме латина й німецька, обумовили контекст появи цієї праці [19, р. 122].

Отже, немає нічого дивного у тому, що тут, як і у більшості західних описів арабської мови, не тільки використовуються «латинські» парадигматика й термінологія, а й латинські конструкції часто слугують матеріалом для порівняння з арабськими навіть у тих випадках, коли вони не мають між собою нічого спільного. Як приклад, можна навести пояснення знахідного відмінка після частки *inna* та її «сестер». У німецькому тексті К. Каспарі зазначається, що *inna* та *anna*, а також сполучені форми «мають силу дієслова «бачити» (порівняймо лат. *en* та *esse* в *en eum*, *esse eum*), [...] й ставлять наступний іменник [...] в акузатив» [14, р. 223]. Вочевидь, наведені латинські форми ілюструють здатність відповідних арабських часток сполучатися з іншими словами й не мають на меті пояснити неочікуваний знахідний відмінок наступного субстантива. В англійському тексті Райта [27, р. 78–79] латинські приклади винесені окремо й виникає враження, що перекладач акцентує увагу читача на акузативі, яким керує дієслово *ra'ā* «бачити».

Наведені міркування дають підстави констатувати, що «латинські» термінологія та парадигматика, використання яких є звичайною практикою для західної арабістики, несуть у собі відбиток того самого «переживання свідомості», що супроводжує процес дослідження мови, а відтак і граматичні парадигми КАМ та АЛІМ, виписані західними арабістами, містять у своїй структурі елементи, пов'язані не тільки з граматичними формами, наявними у цих мовах, а й з характером їхнього сприйняття західними дослідниками. Отже, можна зробити висновок, що феноменологічний метод дослідження парадигматики полягає краще зрозуміти не тільки описи граматичної системи АМ, а й принципи, якими керувалися численні західні арабісти, створюючи ці описи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику / Г. Глисон. – Москва : Изд-во иностр. лит., 1959. – 456 с.
2. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль. – Москва : ДИК, 1999. – Т. 1. – 336 с.
3. Демьянков В. З. Термин парадигма в обыденном языке и в лингвистике / В. З. Демьянков // Парадигмы научного знания в современной лингвистике. – Москва : ИНИОН РАН, 2006. – С. 15–40.
4. Кубрякова Е. С. Понятие «парадигма» в лингвистике: введение / Е. С. Кубрякова // Парадигмы научного знания в современной лингвистике. – Москва : ИНИОН РАН, 2006. – С. 4–14.
5. Кузнецов П. С. О принципах изучения грамматики / П. С. Кузнецов. – Изд. 2-е, испр. – Москва : 2003. – 104 с.
6. ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва : Совет. энцикл., 1990. – 685 с.
7. Мельничук А. С. Язык как развивающаяся реальная система / А. С. Мельничук // II всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания «Диалектика развития языка» : тез. докл. / Акад. наук СССР, Отд-ние лит. и языка, Науч. совет «Теория советского языкознания», Ин-т языкознания. – Москва : 1980. – С. 4–18.
8. Мерло-Понти М. О феноменологии языка / М. Мерло-Понти // Логос. – 1994. – № 6. – С. 179–193.
9. Плулган В. А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира / В. А. Плулган. – Москва : РГГУ, 2011. – 672 с.
10. Хамрай А. А. Феноменологическое измерение арабской грамматики / А. А. Хамрай // Проблемы общей и востоковедной лингвистики 2013. Два выдающихся востоковеда. К 90-летию со дня рождения И. Ф. Вардуля и Ю. А. Рубинчика: труды научной конференции. Институт востоковедения РАН 20 ноября 2013 г. / Отв. ред. З. М. Шаляпина ; сост., научн. ред. А. С. Панина. – Москва : Институт востоковедения РАН, 2014. – С. 39–50.
11. Хамрай О. О. Перспективи застосування феноменологічного підходу в описі арабської граматики / О. О. Хамрай // Східний Світ 4.2016. – С. 111–117.
12. Циммерлинг А. В. Из эргативного прошлого современного синтаксиса / А. В. Циммерлинг // Типология языка и теория грамматики – Материалы Международной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Соломона Давидовича Кацнельсона (27–30 ноября 2007 г.). – Санкт-Петербург : «Нестор-История», 2007. – С. 206–208.

13. *Alcalá P.* De lingua Arabica Libri Duo. Pauli de Lagarde studio et sumptibus repetiti / Petri Hispani (Alcalá, Pedro de). – Gottingae, 1883 ; Osnabrück, 1971. – VIII+434 p.
14. *Caspari C.* Grammatik der Arabischen Sprache für academische Vorlesungen / Carl Paul Caspari. – Leipzig 1866. – VIII+431 s.
15. *Johnstone B.* Repetition in Arabic discourse. paradigms, syntagms, and the ecology of language / Barbara Johnstone. – Amsterdam/Philadelphia, 1991. – xii+130 p.
16. *Fronzaroli P.* Évolution des cas dans le sémitique archaïque: la contribution de l'éblaïte / Pelio Fronzaroli // Grammatical case in the languages of the Middle East and Europe. Acts of the national colloquium Variations, concurrence et evolution des cas dans divers domaines linguistiques. Paris, 2007, 2–4 april. – P. 57–62.
17. *Janhunen J.* Ural-Altaiс: The Polygenetic Origins of Nominal Morphology in the Transeurasian Zone / Juha Janhunen // Transeurasian languages and beyond. Martine Robbeets Walter Bisang eds. – John Benjamins. – 2014. – P. 311–335.
18. *Hasselbach R.* Case in Semitic Roles, Relations, and Reconstruction / Rebecca Hasselbach. – Oxford University Press 2013. – XIII+356 p.
19. *Larcher P.* L'étrange destin d'un livre. La soi-disant *Grammaire arabe* de Wright / Pierre Larcher // Historiographia Linguistica 41:1 (2014). – P. 109–126.
20. *Osterhout L.* Words in the brain: lexical determinants of word-reduced brain activity / Lee Osterhout, Mark Allen, Judith McLaughlin // J. of Neurolinguistics. – 2002. – N 15. – P. 171–187.
21. *Owens J.* The foundations of grammar: an introduction to medieval Arabic grammatical theory / Jonathan Owens. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamin publ. comp. 1988. – 371 p.
22. *Sims A.* Minding the gaps: inflectional defectiveness in a paradigmatic theory. Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy in the Graduate School of The Ohio State University / Andrea D. Sims. – The Ohio State University 2006. – XXII+383 p.
23. *Smets M.* Unification-based paradigmatic morphology. A theoretically-motivated approach to computational morphology. Thesis Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Linguistics in the Graduate College of the University of Illinois at Urbana-Champaign / Martine Smets. – Urbana, Illinois 2000. – ix+182 p.
24. *Stawarska B.* Saussure's philosophy of language as phenomenology: undoing the doctrine of the course in general linguistics / Beata Stawarska. – Oxford University Press 2015. – xiv+286 p.
25. *Stump G.* Inflectional morphology. A Theory of Paradigm Structure / G.T. Stump, Finkel R. A. – Cambridge University Press (Virtual Publishing) 2003. – xxiv+402 p.
26. *Taylor J.* Linguistic categorization. Prototypes in Linguistic Theory / John R. Taylor. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – XVI + 313 p.
27. *Wright W.* A grammar of the Arabic language. Translated from the German of Caspari and edited with numerous additions and corrections by W. Wright [...]. Third edition, revised by W. Robertson Smith and M. J. De Goeje. With a preface and addenda et corrigenda by Pierre Cachia / W. Wright. – Vol. II, Cambridge : At the Univ. Press ; Beirut : Librairie du Liban 1996. – XIV + 450 p.

*Стаття: надійшла до редакції 31.03.2017
прийнята до друку 15.05.2017*

PHENOMENOLOGICAL ASPECT OF ARABIC PARADIGMATICS

Alex (Oleksiy) KHAMRAY

*Krymsky Institute of Oriental Studies,
4, Hrushevsky St., Office 205, Kyiv, Ukraine, 01001,
e-mail: akhamray@yahoo.com*

The present study focuses on the possibility of analysis of Arabic grammar phenomena using the principles of the phenomenological view of language. One of the pillars of this approach is the contemplation of the essence of the ideal, which can be used as the basis of the phenomenological definition of a number of fundamental concepts associated with both the language and the traditions of its studies.

On the author's opinion the European tradition of the Arabic studies was based on the belief in the «ideal» language, which was considered Latin: consequently the «grammaticality» was determined by similarity of Arabic grammatical categories to the corresponding Latin ones. The main conclusion of the author is that phenomenological reduction allows measuring the level of correlation between paradigmatic and «real» grammatical phenomena.

Keywords: Arabic, grammar, paradigmatics, phenomenology.